

פרשת יתרו: שתיים זו שמעתי

עשרת הדברות מופיעים פעמיים בתורה, האחת בפרשתנו פרשת יתרו, ושניה במשנה תורה, בפרשת ואתחנן. קיומם של הבדלים ביניהם אינם אמורים להפגיע את מי שאמון על רעיון הכפילות והגיוון בתורה. השאלה איננה איך יתכן שיש הבדלים, אלא מהי הדרך הנאותה להסבירן ולהתמודד איתן.

חז"ל קבעו את הכלל "שדברים שנאמרו כאן הן שנאמרו להלן שניהם לענין אחד מה שאי אפשר לו לפה לומר ואי אפשר לה לאוזן לשמוע".¹ הם סמכו את דבריהם על הפסוק: "אחת דבר א-להים שתיים זו שמעתי כי עז לא-להים".²

במבט ראשון נראה שדברי חכמים על אי האפשרות של הפה לומר והאוזן לשמוע היא בעיה מעשית – אי אפשר להפיק או לשמוע בבת אחת שני קולות שונים, כדרך שנפסק בהלכות תקיעת שופר וקריאת התורה: "תרי קלי לא משתמעו".³ כך הדבר אפילו כשהם קוראים קריאה אחת, על אחת כמה וכמה כשנשמעים שני קולות המשמיעים שתי מילים שונות או אפילו משפטים ופיסקאות שונים זה מזה לחלוטין. כידוע, הקושי המעשי חמור יותר באותן כפילויות שאינן שקולות, כגון בדבר החמישי, כבד את אביך ואת אמך, שם נוספו בדברים המלים: "כאשר צוץ ה' א-להיך", ו"ולמען ייטב לך". איך יכול היה השומע לשמוע את אי-האמירה של המלים הללו בנוסח שמות כאשר נוסח דברים נשמע בקול? מכח קושיה זו ואחרות דחה הראב"ע את ההבנה המעשית, הקולית, של מאמר חז"ל, וטען שזו טעות גמורה לפרש את דברי חכמים כהצעה מעשית – טכנית, כביכול מדובר בחידוש ניסי של מערכת שמע סטריאופונית.⁴

בעקבות קושיותיו, פירש ראב"ע שהדברות הראשונות בספר שמות הן שנאמרו מפי הגבורה, ואלו שבספר דברים נאמרו על ידי משה. ראייה לדבר הביא מכך שבדברות שבדברים נאמר במפורש פעמיים: "כאשר צוץ ה' א-להיך", במצות שבת ובמצות כבוד אב ואם. את דברי חז"ל "זכור ושמור בדבור אחד" פירש כנראה כאמירה רעיונית, שהדברים עולים בקנה אחד אף על פי שאינם יכולים להשמע כאחד באוזן רגילה.

בגמרא מפורש שלא כדבריו. "כאשר צוץ ה' א-להיך" לא מכוון לדברות ראשונות, אלא לציווי שקדם למעמד הר סיני, והכוונה למרה, "שם שם לו חק ומשפט".⁵ וכך פירש רש"י, וניסח בדקדוק: שניהם בדבור אחד ובתיבה אחת נאמרו ובשמיעה אחת נשמעו.⁶

המהר"ל⁷ דחה את דברי הראב"ע בשתי ידיים. לדבריו, כל הקושיות המעשיות שהעלה הראב"ע אינן רלוונטיות כלל, שהרי חז"ל כבר אמרו בעצמם שהדבר אינו אפשרי, ומה יש להוסיף ולהקשות קושיות על הנס? לדברי המהר"ל, זה עצמו הוא חידושם של חז"ל: "כי לא היה קול גשמי, ולא שמיעה גשמית, רק קול רוחני". ממילא, שאלת הסתירה המעשית ברמת הדיבור והשמיעה אינה קיימת כלל.

רש"י פירש כמו המהר"ל, שמגמתו של מאמר חז"ל לא היתה לפתור את בעיית האמירה והשמיעה המעשית, אלא להתמודד עם קושי ברובד אחר: הסתירה התכנית בין הביטויים השונים. יתכן שהוא הבין שאין הכוונה רק ל"זכור" ו"שמור" עצמן, אלא להקבלת הדיבור הרביעי בשלמותו: בשמות השבת היא זכר למעשה בראשית ובדברים היא זכר ליציאת מצרים, ומכך נובעים עוד שינויים בין שני הנוסחים.⁸ הבעיה אינה מעשית, בשמיעת

¹ מכילתא דרשב"י שמות כ' א.

² תהלים סב יב

³ ראש השנה כו א, שלחן ערוך אורח חיים קמא ב, רפד ה.

⁴ ראב"ע לשמות כ, א

⁵ שבת פז ב, מימרת רב יהודה, בשם רב (וכן בסנהדרין נו ב)

⁶ רש"י לדברים ח יב ו-טז.

⁷ תפארת ישראל פרק מג

⁸ ראו דיונים של ספר העיקרים במאמר ג' פרק כו ור"י אברבנאל בפירושו התורה לדברים ה'.

האוזן, אלא מהותית, בהבנה: על איזו שבת נצטוו בעשרת הדברות? ראייה לכך שרש"י הבין את הקושי באופן הזה נמצאת בדוגמאות שהציג, לצד ה"זכור ושמור", כמאפיינות את התופעה של "נאמרו בדבור אחד": "מחלליה מות יומת" כנגד "וביום השבת שני כבשים", "לא תלבש שעטנוז" כנגד "גדילים תעשה לך", "ערות אשת אחיך" כנגד "יבמה יבא עליה".⁹ הזוגות שהציג רש"י לא נאמרו בין עשרת הדברות במעמד הר סיני ואין שום סיבה לומר שנאמרו בעת ובעונה אחת. ובכל זאת ראו חז"ל ורש"י בעקבותיהם צורך להדגיש שנאמרו בדבור אחד כדי לבטל את המחשבה על דיבורים שונים, דהיינו דוברים שונים או מקורות שונים. המחשבה על דוברים שונים, נובעת מן הסתירה הרעיונית בתוך הזוגות: מכאן איסור לחלל שבת ומכאן מצוה להקריב בה קרבנות, מכאן איסור לבישת שעטנוז ומכאן מצות ציצית שיש בה צמר בפשתים, מכאן איסור אשת אח ומכאן מצות יבום אשת האח. מבחינה רעיונית מופשטת, אלו סתירות גמורות, מעין מצוה הבאה בעבירה. ברמה המעשית – המצוותית, יש לכך פתרון, כאשר ההיתר ניתן במגבלות ואינו פוגע בכלליות האיסור. גדולתו של הקב"ה היא בכך שהוא יכול להציב את שני הקטבים הסותרים כערכי יסוד ועם זאת לחייב במצוות המהוות איזון בין הקטבים.

חז"ל כופלים את החידוש שבאופן נתינת התורה: גם אין הפה יכול לדבר, וגם אין האוזן יכולה לשמוע. עד כאן התבוננו במשמעות של האמירות הסותרות – מה שאין הפה יכול לדבר. יש להתבונן גם במשמעות של השמיעה הכפולה: בדרך כלל בני אדם אינם שומעים "תרי קלי דלא משתמע", סתירות אינן מתיישבות על הדעת ואינן מתקבלות על הלב. אדם זקוק להנחיה אחת ברורה, ולא למגוון קולות סותרים. לפי המדרש, בנתינת התורה התרחש חידוש ניסי בטבעם של בני האדם מקבלי התורה: התחדשה להם היכולת לשמוע שמיעה דו-משמעית. לקלוט במוח ובלב, בעמקי הנפש, את ההתכנות ואת הנכונות של דבר והיפוכו. גם להמנע מכל מלאכה בשבת וגם להקריב בה קרבן – מבלי לחוש בסתירה ובקרע נפשי, אלא אדרבה, להכיל את שני הקטבים יחד בשמיעה אחת, דהיינו – בתובנה אחת. בדרך כלל, שבת של זכור ושבת של שמור הן שבתות שונות מאד באופיין. שבת של זכור היא שבת אקטיבית של עשייה, בכיבוד השבת ועינוגה. אלו מצריכים פעילות, יצירה וחידוש. שבת של שמור היא שבת פסיבית – כל מלאכה לא תעשה, ובכלל זה גם "אל יצא איש ממקומו", איסור טלטול ועוד. זו מחייבת שקיטה ומנוחה. המתבונן הביקורתי עשוי לחשוב שאין דרך לצרף את שתי ההוראות הללו למערכת שבת אחת. אכן, שומעים לא אחת תלונות טענות, מימין ומשמאל, על קלקולים בקדושת השבת. אלו מפני שמדקדקים יתר על המידה באיסורים והגבלות ומונעים עונג שבת, ואלו מפני שמרבים בהנאות שבת ועינוגה עד כדי זלזול באיסוריה. ה"זכור" וה"שמור", מותאמים לשני סוגי אישיות שונים.¹⁰ היכולת למציאת האיזון העדין בין שני הקטבים של השבת, בבחינת "שתים זו שמעתי" היא חידוש ניסי שהתרחש בהר סיני והוענק ללומדי התורה ומקיימיה.¹¹ "אלו ואלו דברי א-להים חיים" אינו רק פתגם יפה של חכמים המיישב סתירות וקשיים במקורות, זו דרך חיים שדורשת מיומנות מיוחדת, הניזונת מברכת ה' בהר סיני.

⁹ רש"י לשמות כ ח. ועי' בפירושו הר"א מזרחי לדברים ה יב, שהבין כך ברש"י.

¹⁰ זכור ושמור בדבור אחד זו התאחדות של מידת יהודה ויוסף. (שם משואל בראשית פרשת ויגש תרעה.)

¹¹ השוה מאור עיניים בפרשת יתרו, על "וידבר א-להים" בתחילת הדברות, ועל "וידבר" שבראש פרשת מטות. בשתי הפרשות הוא פותח בשאלה כיצד אפשרי הדבר שהא-להים ביקש לדבר אל בני ישראל באופן שבו אין הם מסוגלים לשמוע, ופירש שמטרתו של הדיבור במעמד הר סיני באופן שנעשה היה לכוון יכולת נפשית לקליטת עומק התורה בפנימיות נפשם של בני ישראל.